

UŞAK ÜNİVERSİTESİ

CIEPO

**ULUSLARARASI OSMANLI ÖNCESİ
VE OSMANLI TARİHİ
ARAŞTIRMALARI 6. ARA DÖNEM
SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ**

14-16 NİSAN 2011

UŞAK

CİLT II

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

Doç. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Uşak Tanıtım Yılı Kapsamında

UŞAK İLİ KALKINMA VAKFI TARAFINDAN YAYINLANMIŞTIR

CIEPO

ULUSLARARASI OSMANLI ÖNCESİ VE OSMANLI TARİHİ
ARAŞTIRMALARI 6. ARA DÖNEM BİLDİRİLERİ KİTABI
(UŞAK / 14-16 NİSAN 2011)

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

Doç. Dr. Mehmet KARAYAMAN

ISBN 978 – 975 – 01264 – 5 – 1 (Tk. No)

978 – 975 – 01264 – 7 – 5 (II. Cilt)

© Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, yazarların önceden izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazışma Adresi:

Mehmet Karayaman

Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Tarih Bölümü / UŞAK

☎ 0 276 221 21 34

✉ mkarayaman@hotmail.com

Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri

87 Sok. No. 4 / A Bornova

(0.232) 343 64 54 metabasim@gmail.com

İzmir, Kasım – 2011

ŞUARA TEZKİRELERİNE GÖRE ŞAİRLERİN HAC YOLCULUKLARI

Vüsale MUSALI*

*“Ehl-i dil kûy-ı yâre cem’ olsun
Hâcı hâcîyi Mekke’de bulsun”*

Müslümanlar’ın mühim ziyaretlerinden olan Hac konusu İslam inancı taşıyan Doğu milletlerinin, aynı zamanda Türk halklarının edebiyatında temas edilen önemli noktalardandır. Klasik edebiyatta Hac meselesi gerek gerçek anlamında, gerekse de mecâzî anlamda ele alınmıştır. Olayın gerçek mahiyetini kasteden şairler Hac ziyaretiyle ilgili şiirler yazmış, bu ziyaret zamanı yaşadıkları duyguları ve heyecanı mısralara dökmüşler. Bu mısralardan bazıları makalemiz içinde okurlara sunulacaktır.

“Âsitan-ı Ka’be’ye hacılar erdi sa’y ile
Âsumânı eyledi gûyâ melekler âşiyân” (Yahya Bey).

Hatta edebiyatta Hac-nâmeler ismi verilen bir edebî kol meydana gelmiştir. Osmanlı şairi Nâbî’nin (ö. 1124/1712) ve Azerbaycanlı yazar İsmail Bey Kutkaşınlı’nın (Milâdî 1809-1861) nesirle yazmış oldukları Hac seyahatnâmeleri bu tür örneklerdendir (Coşkun 2002; Kutkaşınlı 2005). Hac seferleri ve seyahatnâmeleriyle ilgili R.Caferiyân’m, E.Doğan’m ve E.Sıbgatulina’nın değerli çalışmaları mevcuttur (Lârî 1373; Caferiyân 1374; Doğan 1389; Sıbgatulina 2009).

Konuya mecâzî yönden temas eden şairler ise Hac, Mekke, Ka’be, tavâf, Hacerü’l-Esved gibi kavramları direkt anlamda değil, sembolik ifadeler şeklinde kullanmışlar. Örneğin, divân şiirinde âşık, sevgilisinin bulunduğu yeri “Ka’be” edinir, onun kûyunda (mahallesinde) “tavâf” eder ve böylece “hacı” olur (Pala 2007: 180).

* Yrd. Doç. Dr. Bakü Devlet Üniversitesi’nin öğretim üyesi; tezkireshinas@yahoo.com, tezkireshinas@gmail.com

Nâci'yem cürm ü hatâdan dahı yokdur bir gamım
Kim ser-i kûyun tavâfi hacc-ı ekberdir bana (Nâcî).

“Hâk-ı kûyun Ka'be'ye nisbet eden bilmez mi kim
Bunda her gün anda bir nevbet olur vâcib tavâf” (Fuzûlî).

“Ka'be olmasa yüzün ay ile gün leyl ü nehâr
Eylemezlerdi tavâf ol güzeri döne döne” (Necâtî).

“Hac yollarında meş'ale-i kârbân gibi
Erbâb-ı aşk içinde nümâyânsın ey gönül” (Nedîm).

Şairler Ka'be'nin siyah örtüsünü cânânın siyah saçlarına benzetir, onu bu şekilde vafederler. Azerbaycan şairi Mirzâ Ali Ekber Sâbir kendisini bir hacıya, sevgilisinin siyah halını (beneğini) Ka'be'deki Hacerü'l-Esved'e benzeterek şöyle yazar:

“Zâir-i kûyunam ey mah koy öpüm hâlindan
Haceri öpmeyene halk demezler hâcî” (Sâbir).

Osmanlı şairi Yahya Bey ise kendini Hacerü'l-Esved'e, sevgilini Ka'be'ye benzeterek şöyle der:

“Bağrına basarsan yeridir seng-i siyâhı
Dâim Hacerü'l-Esved olur Ka'be'de zirâ” (Yahya Bey).

Ashında Türk edebiyatı ve Hac konusu, bir makalenin sınırlarını aşan çok daha kapsamlı ve geniş bir mevzudur. Biz bu makale çerçevesinde Milâdî XV. yüzyılın sonlarından itibaren yaranıp gelişen Türk tezkireciliğinin bilgilerine dayanarak, Osmanlı, Azerbaycan, İran ve Orta Asya şairlerinin Hac seferleri üzerine bir değerlendirme yapmayı amaçlıyoruz. Makaleyi hazırlarken XV. asrın sonlarından XIX. asrın sonlarına kadar Türkçe yazılmış bir sıra tezkireler gözden geçirilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu Osmanlı tezkireleridir. Fakat Çağatay ve Azerbaycan Türkçesinde yazılmış tezkire örneklerini de araştırmamız dışında tutulmamışız, belli bir ölçüde onlardan da faydalanmışız.

Burada kısaca olarak yararlandığımız Türk tezkireleri hakkında genel bilgi vermek istiyoruz.

Türk Edebiyatı'nda tezkire yazma geleneği Timurlu döneminin ünlü Çağatay şairi, devlet ve bilim adamı Ali Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'i (903/1498) ile başlamıştır. Tezkire türünün Osmanlı sahasında ilk örneği Sehî Bey'in *Heşt Behişt* (945/1538) adlı eseridir. 953/1546 yılında tamamladığı

Tezkiretü'ş-şuara ve Tabsıratü'n-nüzemâ adlı eseriyle Latîfî, türün Osmanlı'daki ikinci örneğini ortaya koymuştur. XVI. yüzyılda kaleme alınmış diğer önemli tezkirelerden Aşık Çelebi'nin *Meşâirü'ş şuara'sını* (976/1568), Kınalızâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-şuara'sını* (994/1586), Beyanî'nin *Tezkire-i şuara'sını* (1006/1597) gösterebiliriz. Riyâzî'nin *Rîyâzü'ş-şuara'sı* (1018/1609), Fâizî'nin *Zübdetü'l-eşâr'ı* (1621), Rıza'nın *Tezkire-i Şuara'sı* (1050/1640), Yümnî'nin *Tezkire-i Şuara'sı* (1622) ise Osmanlı tezkireciliğinin XVII. yüzyıldaki örneklerindendirler¹.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ilk olarak Mucîb *Tezkire-i Mucîb'i* (1122/1710) kaleme almıştır. Daha sonra Safayî *Nuhbetü'l-asâr min fevâidi'l-eşâr* (1132/1720), Sâlim *Tezkire-i şuara* (1134/1722), Belîğ *Nuhbetü'l-asar li zeyl-i zübdetü'l-eşâr* (1139/1727), Râmiz *Âdâb-ı zurefâ* (1198/1784), Silâhdarzâde Mehmed Emin *Tezkire-i şuara* (1204/1790), Esrar Dede *Tezkire-i şuara-yı Mevleviyye* (1211/1796) adlı tezkirelerini tertip etmişler. XVIII. yüzyılın Osmanlıdaki son şair tezkiresi, Âkîf'in *Mir'ât-ı şî'r'*idir.

XIX. asır tezkirelerinden Sahhaflar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi'nin *Bağçe-i safâ-endûz'unun* (1835), Ârif Hikmet Bey'in *Tezkire-i Şuara'sının* (1252/1837), Fatîm'in *Hâtîmetü'l-eşâr'ının* (1269/1853) isimlerini zikrebiliriz.

XVI. yüzyıldan başlayarak Azerbaycan edebiyatında da tezkirecilik geleneği yaranmıştır. Makalemizde aynı zamanda Azeri sahası edebiyatının temsilcilerinden Ahdî'nin *Gülşen-i şu'ara* (971-1002/1564-1593), Sâdik Beğ Afşar'ın *Mecma'ul-havas* (1598-99 veya 1607-08) ve Seyyid Azim Şîrvânî'nin *Tezkire* (1300/1882) eserlerine istinat edilmiştir.

Tezkirelerde şairlerin dini-tasavvufi yaşayışlarıyla ilgili olarak, onların hacca gidişleri, hac yolunda vefat edişleri, hac farızasını yerine getirmeleri, Ka'be'de mücaveretleri, kaç defa hacca gittikleri üzerine de bilgiler bulabiliyoruz (Çapan 1993: 330).

Seyyid Azim Şîrvani kendi hemşehrisi olan Hicrî V. asırda yaşamış dünyaca ünlü şair Hakani Şîrvani'nin Hac ziyaretinden bahseder ve onun orada söylediği bir beyti eserine dahil eder: "Atabât-ı 'âliyât ziyâretine müşerref olandan sonra huccâc-ı Beytu'llâhü'lharâm ile Mekke-i Mu'azzama'ya müşerref olub ba'de Medîne-i Münevvere'de Ravza-i mübârek-i Muhammedü'l-Mustafâ'nı ziyâret eylemiştir. Ve bu nice ferdi Medfne-i Münevvere'de demiştir. Kıt'a:

خطی مجهول دیدم در مدینه

¹ Türk tezkireciliğinin ilk iki asrı doktora tezimizin konusu olmuş ve kitap hâlinde basılmıştır: V.Musalı. XV-XVII. asır Türk Tezkireciliği. Bakü, 2007, 270 s.

بدانستم که آن خط آشنایست

(Medine’de meçhul bir yazı gördüm

Bildim ki, o, aşinalık yazısıdır)” (Şirvani 1974: 42; Bayram 2005: I, 80).

Tezkirelerde Hac’la ilgili bazı beyitlere rastlıyoruz. Mesela, Rıza tezkiresinde Bekâî’nin (? – 1013/1604) şu beyti örnek veriliyor:

Ehl-i dil kûy-ı yâre cem’ olsun

Hâci hâcîyi Mekke’de bulsun (Rıza 2009: 118).

Aşık Çelebi tezkiresinde Osmanlı’nın ünlü şairi Necâî’nin (ö.914/1509) Ka’be hakkında beytleri yer almaktadır:

‘İzzet istersen arka vir arka

Bir ulu âsitâne bir bâba.

Ka’beye virmeyeydi arkasını

Secde itmezdi kimse mihraba (Aşık Çelebi 1994: 454).

Tezkirelerdeki bazı aşk şiirlerinde de sembolik olarak Hac mevzusunun ortaya getirildiğini görüyoruz.

Nazmî (?-955/1548):

Tavaf-ı Ka’be-i kuyun safasın

Bulur mı Hacca varsa sûfi farza (Aşık Çelebi 1994: 469).

Kâmi (?-987/1579):

Kisve-i Ka’be-i vechün ki siyeh perçem olur

Hal-i zahir Hacerü’l-Esved leb Zemzem olur (Beliğ 1999:350).

Nâzım (?-1116):

‘Uşşak geçüp Ka’be-i kuyunda kabadan

Hüccac yine çıktılar ihramlarından (Beliğ 1999: 434).

Şimdi ise tezkirelere göre şairlerin hac ziyaretlerinin özetlerini yüzyıllar esasında sınıflandırarak takdim ediyoruz.

HİCRÎ IX. YÜZYIL ŞAİRLERİ

Türkçe tezkirecilik geleneğinin ilk örneği olan Alishir Nevayi tezkiresinde Hicri IX. (Milâdî XV.) asırda Hacc ziyareti yapmış Orta Asya ve İran kökenli şairler hakkında bilgiler yer almaktadır.

Hace Alau'd-din de Kirman mülkündendi. “Zahiri ilimleri tamamladıktan sonra dervişliğe meyledip Mekke’ye gitti. Otuz yıla yakındır ki oraya yerleşmiş, süluk ve ibadetle meşguldür” (Nevayi 2001: II, 507).

Hace Efdal Kirman mülkünün eşrafından olan bir şairdi ve Timurlu sarayında devlet görevlerinde bulunmuştu. Daha sonra “Mekke ziyaretine müşerref olmuş ve hac emirliği ile görevlendirilmişti” (Nevayi 2001: II, 507).

Hafız Şerbeti Timurlu hükümdarı Sultan Ebu Sa’id Mirza’nın Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından Hicri 873 / Milâdî 1469 yılında bozguna uğratılmasından sonra Mekke’ye yerleşmiş ve bu saadete şereflenmişti (Nevayi 2001: II, 456).

Timurlu şehzadelerinden olan **Kıçık Mirza** “dervişlik yoluna meyledip Mekke ziyareti şerefine nail olmuştu” (Nevayi 2001: II, 520).

Bu yüzyılın diğer bir Horasanlı şairi **Mevlânâ Bâtînî** “tevekkül ayağı ile Mekke’ye varıp gelmişti” (Nevayi 2001: II, 436).

Mevlânâ Hacı pek çok defa Kabe’ye varmıştır, bazı seferlerini yaya kılmıştır (Nevayi 2001: II, 480).

Nevayi Herat şairlerinden **Mevlânâ Helâkî**’nin Mekke seferini Hazret-i Mahdumi ile birlikte kılıp geldiğini yazdıktan sonra “bu devlete erişen kimseye ne mutlu” diyerek Hac seferine büyük önem veriyor (Nevayi 2001: II, 426).

Mevlânâ Hurremî kötü mizacı sebebiyle Horasan’da duramayıp İrak’a varmış, oradan Mekke, Medine ve Kudüs’e gitmiş, birçok enbiya ve meşayih mezarlarını yaya olarak ziyaret etmişti. Ona iki defa bu riyazet ve meşakkat, belki de devlet (bahtiyarlık) nasip olduğu hâlde, bahtsızlığı yüzünden bu seferlerden geldikten sonra, varmasından önceki hâlden daha kötü olarak dönmüştü (Nevayi 2001: II, 402).

Mevlânâ Mesihî – Hûşenc vilayetindendi, temiz ahlaklı ve dindar kişiydi. Nevayi onun “Mekke ziyareti devletiyle şereflediğini” yazar. “Ka’be seferinde Mevlânâ’nın çöle vardığında muğaylan (deve dikenini ağacı) gölgesinde ayağına batan dikenleri çıkarmaya meşgul olduğu sıra, kafilenin şen mizaçlılarından birinin şu beyti söylediğini bildirirler:

"از رنج ره دور و سر خار مغیلان

از آمدن کعبه پیشمان شده باشی"

“Uzun yolun ve deve dikenlerinin zahmetinden,

Ka’be’ye gelmekten pişman olmalısın”. (Nevai 2001: II, 338).

Mevlânâ Sultan Ali-i Kayini pek çok yıl Mekke'de bulunmuştur (Nevayi 2001: II, 473).

Seyyid Hasan-i Bâverdi "Kıçık Mirza Hazretleri'nin mülazemetinde iken Ka'be seferine vardı, fakat ondan ayrılıb İrak'ta kaldı. Oradan Rum, Mısır, Haleb, belki o tarafların pekçok memleketlerinde yolculuk yapıp, altı yedi yıl oralarda kalıp Arapçayı güzel öğrenip, mübarek mezarları ziyaret edip, herhalde Mekke ve Medine'yi tavaf etmek şerefine nail olup, pek çok azizin sohbetinde bulunup Horasan'a geri geldi" (Nevayi 2001: II, 466).

Horasan şairlerinden **Şeyh Kemâl-i Türbeti** Mekke ziyaretinden geldikten sonra Türbet'te vefat etmişti (Nevayi 2001: II, 356).

Aynı zamanda şair olan Osmanlı şehzadesi **Sultan Cem** ağabayışı Sultan II. Bayezid Han'a karşı ayaklanmasının ardından geçici olarak Mısır'a sığınmış ve Memlük sultanının izin alarak "bu takrifle hacc-ı Beytu'llahül-haram ve ziyaret-i ravza-i Seyyidü'l-enam aleyhi's-selam" kılmaya müyesser olmuştu (Beyani 2008: 5). Onun bu ziyareti 886/1481-82 yılında gerçekleştirdiğini biliyoruz (Hammer 1991: I, 297-298).

Sadi-i Cem adlanan diğer bir Osmanlı şairi Sultan Cem'in divanının nişancısı olarak, "seferde ve hazarda hemdem ü hevadarı ve vefadar kafadarı olup Ka'be-i şerife-Şerrefehallahu Te'ala – bile gitmişler" (Latifi 2000: 304).

HİCRÎ X. YÜZYIL ŞAİRLERİ

Arifi Rumeli Yenişehrindedir. Öğrenimini yarıda bırakıp tasavvufa yöneldi. Hacca gitti. "Terk-i şöhet ve kayd-ı dünya-yı pür-mihnet kılup hevayı Kabe-i mu'azzama ve ravza-i seyyid-i 'Arab u 'Acem ile arzu-yı mahruse-i memalik-i âlem kılup salik-i rah-ı pîran-ı ali-himem olmuş. Ol sefer-î mübârek-er ile müsâfir-i bahr ü berr fuzalâ-yı 'Arab u 'Acem'den fâidemend ve ehl-i 'irfân içre hûş-mend ve musâhebet-i tasavvuf-âmîzi pesendîde ve kelimât-ı pâkedâsı makbûl-i yârân-i güzîde ve vâdî-i fakr u fenâda sâlik-i râh-ı Hudâ olmuşdur" (Ahdi 2005: 446).

Askeri Edirne'de doğdu. Kanuni devri şairlerindedir. Varlıklı bir kadınla evlendi, "sonra ol hatun sebebi ile Hac itdi, eski halini terk itmeyüp yine Hacca lecc itdi" (Aşık Çelebi 1994: 590). "Ol takrîble (yani karısının parasıyla) sa'âdet-i Haccetü'l-İslâm ve ziyâret-i ravza-i hayrû'l-enâma dahı nâ'il olmuş idi", ama buna rağmen kötü huyundan ve dine aykırı alışkanlıklarından kurtulamamıştı. Bu yüzden tezkireci Kınalızade onun yaptığı Hac ziyaretinden bahsederken şu mısrayı eklemeyi unutmamıştır:

Hâcı olmaz bellidür varmag ile har (خر) Ka'be'ye"
(Kınalızade 2009: II, 59).

Tezkireci **Beyani** (ö. 1006/1598) hacca gidip döndükten sonra kadılık mesleğinden ayrılarak At Meydanı civarındaki Sofiler tekkesi şeyhi Ekmel Efendiye bağlandı. "Hacc-ı Beytu'llahül-haram ve ziyaret-i Seyyidü'l-enam aleyhi's-selam müyesser olup" (Beyani 2008: 35).

Fazlı (ö. 982/1574) İdris Bitlisi'nin oğludur. "Eyyâm-ı 'ömrinde pîr-i fânî iken tâlib-i sevâb-ı câvdânî ve câlib-i bekâ-yı dü-cihânî olup tavâf-ı Beytu'llâhü'l-harâm ve rûy-mâl-i südde-i Sidre ihtirâm-ı hayrû'l-enâm için mahfil-i 'azmi beste idüp şikeste-beste ol tarîk-i pür-tevkîfde iken sene isneyn ve semânîn ve tis'ami'ede lebbeyk-gûyân-ı ihrâm-ı ekfân ile 'azm-i Ka'be-i cinân eyledi" (Kınalızade 2009: II, 165).

Fedayi Dergüzin'dendir. "Lâkin çok zaman olmuş ki arzu-yi tavaf-i Beytü'l-haram ve niyet-i ziyaret-i ravza-i fahrû'l-enam ile terk-i vatan-ı aslı kılıp maksad-ı maksudına müyesser olup" (Ahdi 2005: 480).

Fevri Efendi (ö. 979/1571) Hırvat asıllıdır. "Haccetü'l-İslam eyleyüp tarîk-i hacca ve hacc-ı Beytu'llahül-harama ve ziyaret-i ravza-ı seyidü'l-enama" nail olmuştu (Beyani 2008:153).

Cevheri (ö. 999/1591) Karaferye'de doğdu. Çeşitli şehirlerde kadılık ve müderrislik yaptı. "Vâlid-i firdevs-mekân kâdî-ı Şâm-ı şeref-'unvân iken mezbûr dahı kâfile-i hacc kâdîsı olup" (Kınalızade 2009: I, 225).

Gazali (ö. 941/1535) Bursa'lıdır. Bir arkadaşının ölümü ve bir düşmanının onu rahat bırakmaması yüzünden göç edip Mekke'ye gitmiş, yola çıkarken bu beyitleri demiştir:

Mekke'ye gitmemüz 'aceb oldu
Bir öli bir diri sebep oldu.

Öliye rahmet eyleye Allah
Diri rahmet bulmaya şallah.

Böylece, "ulufesin sureyye tebdil idüp varup Ka'bede carullah olmak ihtiyar eyledi" (Aşık Çelebi 1994: 936). "Evini, hamamını satarak Kabe tarafına gitti. Mekke yakınındaki Dekke adlı kasabada yaşadı" (Sehi 1980: 156). "Mekke-i müşerrefede ikâmet itmışdür. Anda dahı bir mescid ve bir bâğçe binâ idüp bu târîh-i zîbâyı dimışdür.

Târîh :

Be-tevfik-i Îlâhî fîn binâ-râ
Binâ kerdem der-în bâlâ-yı Mekke

Be-nâm-ı Hazret-i Sultân Süleymân
Zi-dem mânend-i zer ber-seng sikke

Be-güftem behr-i û târîh bâdâ
Teferrücgâh bî-mânend Mekke (933) (Kınalızade 2009: II, 137).

Gubari (ö. 974/1566) Akşehir'dendir. 944/1538 yılında Mekke'ye gitti. "Zümre-i erbab-ı ulumdan ve fûnun-ı ilm-i zahire iştiğal üzre iken diyar-ı Rum'da naghâ asar-ı aşk-ı İlahî ve cezbe-i envar-ı namütenahiye irişüp tasfiye-i batın itmek için 'örf ü izafeti koyup 'azm-i niyyet-i Kabe-i şerif ve heva-yı ravza-i latif kılup" (Ahdi 2005: 451), daha sonra "Mekke-i mükerrermede mücaveret ihtiyar" etmişti (Latifi 2000: 407; Beyani 2008: 136). Aşık Çelebi yazar ki, Gubari surre tayin edilip Mekke'ye gitti ve bu vesile ile "Hacca pervaz eyledi, gah Ka'be'de mücavir olup carullah ve gah Taybe'de misafir-i vezayir olup mu'tekif-i civar-ı ravza-yı hazret-i risalet-penah oldı". Hac yolculuğuna çıkmazdan önce seferiyle ilgili bir gazel deyip, şairlerden buna nazire yazmalarını istemişti:

Zehi lutf u mürüvvet barekallah
Zehi şahane himmet levhaş-Allah.

Çü hayr-ı hatemde oldur mukarrer
İlahi bize de eyle müyesser (Aşık Çelebi 1994:910).

Bursalı **Halil-i Zerd (Sarı Halil)** Ka'bede mücavir olarak kaldı ve orada vefat etti. "Halil'e haclet 'ârız olup piyade Hacc'a niyet eyledi anda varup Ka'be vü Taybe'de ikamet ve cüz'i surre ile kana'at eyledi" (Aşık Çelebi 1994: 863).

Halimi Çelebi Kastamonu'da doğdu. "Âstân-ı sa'âdet-âşiyânı merkez-i devâ'ir-i lutf u ihsân ve medâr-ı erbâb-ı fazl u 'irfân olmagın mezbûrun meylî meyl-i cân u dili ol Ka'be-i kavâfil-i hasen-şemâ'il ve rûkn ü hafîm-i celâ'il-hasâ'il cânibine mâ'il olup" (Kınalızade 2009: I, 254).

Handan Buharalıdır. "Geşt ü güzâr tarıkıyla ravza-i Resulullah'a ve tavaf-ı Kabe-i şerif ile müşerref oldukdan sonra" Rum diyarına gelmiş, daha sonra Irak'a giderek uzun süre Kerbelâ'da mücavir olmuştur (Ahdi 2005: 296).

Harimi Bursa'da doğdu. Hacı olduğu için bu mahlası aldı. "Haccü'l-Harameyn ve zayir-i ravza-i seyyidü's-sakaleyn olduğu münasebetle Harimi tahallus itmişdür" (Latifi 2000: 227).

Hatemi (ö. 1005/1596) Edirne'de doğdu. "Piyade Hac seferin idüp Beytül-Haramı ve Ravza-i Nebi 'aleyhi's-selamı zayir oldı gah misafir ü gah mücavir oldı gah erbab-ı tasavvuf u gah kalenderan-ı bi-tekellüfle mu'aşir oldı" (Aşık Çelebi 1994: 843).

Hatifi Edirnelidir. Şeyhi ile birlikte hacdan dönerken Kayseri'de öldü. "Kendinün şeyhi ve babasının pirdaşı Şeyh Baha'üd-dinzade-i merhum ile fakr u fena üzre Hac seferin itdi. Tarik-i Hacdan 'avdet eyledükde müraca'atda Şeyh-i merhum Kayseriyye'de vefat itdi" (Aşık Çelebi 1994: 260).

Hemdemi Tebriz'dendir. Kabe'ye gitti. "Ziyâret-i âsitân-ı latif Hazret-i İmâm Ali ve Hüseyin ve tavaf-ı Kabe-i şerif ve Ravza-i Seyyidü's-Sakaleyn 'aleyhi's-salatü ves'-selam kılup" (Ahdi 2005: 591-592).

Kabili İstanbul'da doğmuş, Mekke ve Medine'yi ziyaret etmiştir (Aşık Çelebi 1994: 725).

Layihi Serez'de doğdu. "Tavaf-ı arz-ı beytü'l-haram ve ravza-i münevvere-i seyyidü'l-enam aleyhi's-salatü ve's-selam itmege gerek 'örf ü izafetden ve kayd-ı dünya-yı pür-mihnetden geçüp sahra-yi zevk u şevke yüz tutup Kabe-i Şerif'e ve ravza-i münife varmış. Nice müddet ol ha'b-ı nijadanda mücavir olup ber-murad olmuş" (Ahdi 2005: 500).

Lütfi-i Acem Dergüzin'dendir. "Sabıkan arzu-yı Beytü'l-haram ve meyl-i Medine-i seyyidü'l-enam 'aleyhi vesellem ve temaşa-yı Mısır u Şam itmekle sergeşte-i eyyâm olup hezârân meşekkat ile menzil-i maksûdına irişüp" (Ahdi 2005: 506).

Medhi Amasyadandır. "Haccü'l-harameyn olup nice defa huccac-ı rahmet-netac ile mekşufır-re's giryan u nalan Lebbeyk-guyan makam-ı Merve ve Safaya sa'y-i tam ve Cebel-i 'Arafat'dan kalb-i hazin ve dil-i pür-enin ü hunin birle sohbeti şam itmişdür. Bu şi'ri zikir olan halatı cami' ve metali'i eşarından envar-ı tevfiqat tali' ü lami'dür. Şi'r Der-medh-i Mekke-i mükerrerme:

Ya Rab ol dem kanı kim 'azm-i reh-i Batha idem
Ta safayile tavaf-ı Ka'be-i 'ulya idem.

Dem-be-dem zemzem kenarında kıluben zemzeme
Ab-ı çeşmümle revan ol çeşmeyi derya idem.

Yüzüm üstine varup mizab-ı rahmet altına
Akıdam göz yaşın istigfar u istigna idem.

Geh harim-i Ka'bede zayir olup geh Taybede
Geh varup Kudse tavaf-ı Mescid-i Aksa idem.

Ya Rasülallah ayagun hakine yüz sürmege
Bana yol göster yüzüm ol yolda ta ki pa idem.

Geh Medine çevresinde çehrem üzre çizginüp
Geh mübarek mescidünde hizmet-i Mevla idem.

Cennetü'l- me'va sarayın iden itsün arzu
Bana cennet ol yeter kim işigün me'va idem.

Medhün itmek kaskına candan egeçi Medhiyem
Sana layık medhi amma ki kaçan inşa idem”.

Zannediyoruz ki, şairin bu gazeli Câmî'nin Farsca yazdığı bir gazele naziredir:

کی بود یارب که رو در یثرب و بطحا کنم
که مکه منزل و که در مدینه جا کنم

Medhi'nin bu gazeline ise Latifi bir nazire yazmıştır:

Ola mı ol gün ki ya Rab 'azm-i Beytu'llah idem
Yüzimi hacc ehlinün yolında hak-i rah idem.

İki çeşmüm çeşmesinden 'ayn-ı çeh zemzem kılup
Eşkimün şurabesiyle anda iki çah idem.

Yesrib ü Bathada dayım 'aşık-ı divane-vesş
Baş açuk yalın ayak nalan u giryan ah idem (Latifi 2000: 496).

Mevlânâ Abdülvasi Çelebi Kanuni zamanında yaşamıştır. “Mevcud bütün mansıplarını terk ederek Kabe'ye gitti ve oradaki vaktini ibadetle geçirip kalmak istedi. Kabe'de vefat etti (Sehi 1980: 71).

Mevlânâ Muhyiddin Çelebi el-Fenari (?-954/1547) Rumeli'de doğdu. Kabe'yi ziyaret edip bir süre orada ibadet etti, hacı oldu (Sehi 1980: 72).

Meyli Lütfi Bey-zade sanıyla tanındı. Mekke kadısı oldu. “Beytu'llâhü'l-harâmında şerrefha'llâhu'l-melikü'l-'alâm hâdim-i şer'-i seyyidü'l-enâm ve fâsıl-ı kazıyye-i şer'iyye-i hâss u 'âm olmuşlar iken ol gül-bün-i gülşen-i fazl-ı kazâ-yı Mekke-i müşerrefeden bî-vech ü bisebeb 'azl olındı” (Kınalızade 2009: II, 332).

Mir Kadri Şirvan'dandır. "Sene ihda ve sittın ve tis'ami'ede (Hicrî 961 / Milâdî 1554) Kabe-i şerife ve Medine-i Münevvere seyyidü'l-enam aleyhi's-salatü ve's-selam ile müşerref olmuş" (Ahdi 2005: 488).

Molla İmad Semerkanî öğremini müteakiben uzun süren seyahatlarda bulundu. "Niyyet-i tavaf-ı Kabe-i şerif şerrefehellahu ve ziyaret-i Medine-i Münevvere kılup tevfik-i Yezdânî ve inayet-i Rabbânî hâdî-i râh olup ol dergâh-ı felek-bârgâhlara irişüp aksâ-yı maksûda husûl bulup 'ibâdet-i vâcibü'l-vücûd ya'nî farz olan karz edâ olunduktan sonra hidmet-i erbâb-ı 'ulûma irişmek için diyâr-ı Rûma gelmiş" (Ahdi 2005: 439).

Edirneli şair **Muhyî** "dünya vü mafîha arzusın bi'l-küllîye gönülden çıkarup hayat-ı ebedi ve devlet-i sermedi iştiyaki ile yârândan ve akrandan geçüp tecrid vâdisinde tak olup Kabe-i şerife ve harem-i ravza-i latife revane ve envar-i şem-i İlahîye can atup pervane olmuş. Nice müddet ol 'azim mekanlarda aşıyan tutup" (Ahdi 2005: 529). Tezkireci Beyani onun "mücaveret-i Beytu'llahü'l-haram ile müşerref olduğunu" belirtmiştir (Beyani 2008:181).

Mu'idi Rumeli'nin Kalkandelen kasabasındandır. "Hac idüp ba'dehu gelüp Mısır'da ikamet idüp" (Aşık Çelebi 1994: 433).

Murad-ı Acem (ö. 968/1560) Bestam'da doğdu. "Hemişe takva vü taharetle pak-i'tikad olmanın arzu-yı tavaf-ı Beytül-haram ve meyl-i ravza-i Nebi 'aleyhi's-selam ve ziyaret-i eimme-i kiram idüp sene 955'de (Milâdî 1548) âhir diyâr-ı Rûm'a gelmiş" (Ahdi 2005: 543).

Nihani (ö. 925/1519) Arnavut asıllıdır. "Azim-i tavaf-ı Beytu'llahü'l-haram ve ziyaret-i ravza-i Seyyidü'l-enam aleyhi's-selam idüp" (Beyani 2008: 220).

Rahi Edirnelidir. Kebeci-zade sanıyla tanındı. Hocası ile hacca giderken düşmana esir düştüler. "Merhum deryadan Hacca teveccüh itdükde yolda kafire esir olmuşdur" (Aşık Çelebi 1994: 748).

Revani (ö. 930/1524) Edirne'de doğdu. "Sultân Selîm Hân-ı Mâzî Hazretleri 'âmm-i diyâr-ı 'Arabî zamîme-i temîme-i mülket-i 'Osmânî itdüklerinde surre-emîni olup Hacca gitmişdir" (Kınalızade 2009: I, 345).

"Mekke-i müşerrefeye surre iledüp fukarâya tamâm taksîm itmedi diyü töhmet olunduğu eyyâmında rutûbet-i cildiyyesine hâlel idüp gözlerine 'illet-i remed ve zahmet-i sebel 'ârız oldukda şu'arâdan birisi dimişdür.

Kıt'a :

Müselmânlık mıdır bu kim Revânî
Unutdun Ka'beye varalı Hakkı

İçüne kan olup turdi gözüne
Seni âhir onarmaz Ka'be hakkı

Revânî dahı bu kıt'a ile cevâb virüp dimişdür.
Be Revani'ye gör neler didiler
Bal tutan barmagın yalar didiler.

Ka'beyi böylece ziyâret iden
Dîn ü dünyâsını yapar didiler” (Latifi 2000: 281).

Rizayi (ö. 988/1580) Tırnovalıdır. “Sefer-i mübarek Hacc ile muvaffak olup ... tavaf-ı Kabe ve istilâm-ı hacir ve iltisâm-ı rukn idüp ziyaret-i Harem ü Hatîm eyledi” (Aşık Çelebi 1994: 761).

Subhi Bursa'da doğdu. Şiirleri tasavvufidir. “Ziyaret-i Beytu'llahül-harama azimet ve anda mücavereti aksa-yi ünsiyet itmişdür” (Beyani 2008:105).

Süruri (ö. 969/1562) Gelibolu'da doğdu. “Mücvir-i Medine vü Ka'be vü mu'tekif-i Mekke vü Taybe” olmuştur (Aşık Çelebi 1994: 526).

Şah Mehmed Gazvini (ö. 926/1520) “Diyarından ıskat-ı farz-ı Haccetü'l-İslam kasdına gidüp Medine-i Mekkede Ka'beden ve 'arz-ı Taybe-i tayyibe risale-i tubbiyye ki yazmışdı Sultan Bayezida tuhfe itmişdür” (Aşık Çelebi 1994: 794).

Şuri (ö. 990/1582) Bursa civarında Yenişehir kasabasındandır. “Tevbe vü inabet ü tarik-i Hakka ric'at eyledi gah Ka'bede ve gah Taybe gah Mısır u Şam u Halebde ve makamat-ı mübareke-i diyar-i 'Arabda 'uzletnişin ve vahdet-güzin oldı” (Aşık Çelebi 1994: 815). “Müddet-i medid ve 'ahd-i ba'iddür ki Kabe-i şerifde şerefehallahu mücvir olmuşdur” (Ahdi 2005: 370).

Tabi İstanbul'da doğdu. Dervişzade sanıyla tanındı. Şeyh Abdullatif Efendi'yle hacca gitti, orada öldü. “Kasaba kadısı olup ba'dehu hacc-ı şerife varup lebbeyk-i guyan terk-i köhne-cihan itmişdür” (Beyani 2008: 37). “Merhûm (Tabi) Şeyh'Abdü'l-latif Efendiyle devlet-i Haccetü'l-İslâma fâ'iz oldukda anda lebbeyk-güyân-ı terk-i köhne-cihân idüp mahmil-i tâbût ile 'azm-i Ka'be-i cinân itmişdür” (Kınalızade 2009: I, 193).

Ubeydi (ö. 980/1572) Edirne'de doğdu. Zağra'da kadı iken Kabe'ye gitti ve orada öldü. “Hitâb-ı müstetâbına mübâderet için tavâf-ı Ka'be-i bekâya zevk ü safâyla pûyân olup sene semânîn ve tis'ami'ede 'andelîb-i câmı gülistân-ı cinânda âşiyân eyledi” (Kınalızade 2009: II, 41).

Nakşibendî sûfilerinden olan İstanbullu şair **Ulumi** (ö. 983/1575) “Ka’be-i Şerife varup mücavir olup nice nice azizlerden ‘izz ü temkin ve ayin-i din tahsil ü tekmil itmiş’ (Ahdi 200: 437).

Tezkireciler Hemedanlı Abdi (ö. 954/1547) mahlaslı şairin Mekke hanekasında uzun süre şeyhlik yaptığını ve orada vefat ettiğini, ünlü Osmanlı şairi Bâkî’nin (ö. 1008/1600) ve Bahayi’nin (ö. 996/1588) bir ara Mekke’de kadılık yaptıklarını yazıyorlar (İpekten vd. 1988: 1,66 vs.).

İlginçtir ki, Safevi döneminde Türkçe tezkire yazmış Sadık Beğ Afşar’ın eserinde Hacı sanına sahip olan yalnız bir tek şair (Mevlana Hacı Muhammed Kaşani) bulabildik (Afşar 2008: 327). Belki de bu dönemde Safeviler’le Osmanlılar arasındaki rakabet Safevi Devletindeki şairlerin hac yolculuğuna çıkma isteklerini belirli bir ölçüde engellemiştir.

HİCRÎ XI. YÜZYIL ŞAİRLERİ

Adem Dede Efendi Antakya’dandır. Hacca giderken Mısır’da öldü. “Bin altmış üç (Milâdî 1653) tarihinde ‘azim-i Hacc-ı Şerif iken Mısır’da vefat eyleyüp mevlevihanede defn olmuşlardır” (Esrar Dede 2000: 12).

Üsküdarlı **Derviş Ahmed Ânî** (ö. 1050/1640-41) Hacca gitmek arzusu ile Kahire-i Mısır’a gitmiş ve burada güzel koku ticaretine başlamıştır (Esrar Dede 2000: 42).

Fevzi (ö. 1090/1679) İstanbul’da doğdu. “Hacc-ı şerife gidüp bin toksan senesinde anda vefat eyledi” (Beliğ 1999: 328).

Feyzi (ö. 1110/1698) Ebu Sa’id Mehmed Efendi’nin oğludur. “bin altmış altı (Milâdî 1657) Cumâdâ-yı âhiresinde vâlid-i mâcidleriyle hacc-ı şerife me’-mûren rû-be-râh ve esnâ-yı tarîkda Kurd Kulagı ta’bir olunan mahalle vardıklarında birkaç gün meks iktizâ edip” (Salim 2005: 569)

Hafız Sütcü-zade (ö. 1099/1687) hacca giderken Kahire’de vefat etmiştir. “...bin toksan tokuz hududunda ziyaret-i beytü’l-haram ve mücaveret-i ravza-i mutahhare-i Hazret-i Seyyüdü’l-enam arzusuyla ‘âzim-i rah-ı Hicaz olup Mısır-ı Kahire’ye varıp müteveccih-i suy-ı maksud iken ‘azm-i badiye-i beka etmiştir. Na’tiyyesinden bu bir kaç beyt bu mahalle tahrir olundu. Kendi bestesidir hâlâ miyan-ı sûfîyyûnda hayli makbuldür.

Der-Na’t-ı Resul-i Mücteba

Karin-i bezm-i erbab-ı hevayım ya Resula’llah
Harim-i kuy-ı kurbundan cüdayım ya Resula’llah.

Yeter oldum yeter gark-ab-ı gird-ab-ı yem-i hicrin
Ezelden hazretinle aşınayım ya Resula'llah.

Vücudum tiğ-i 'aşkınla ser-a-pa çâk çâk olsun
Yolunda Hafız'ım muhlis-i gedayım ya Resula'llah.

Ve lehu

Mey-i 'aşkınla ser-mest ü harabım ya Resula'llah
Dem-a-dem nar-ı şevkinle kebabım ya Resula'llah.

Kerem kıl hatır-ı mahzunumu lutfunla şadan et
Gamınla tâ-be-key pür-ıztırabım ya Resula'llah.

Nola üftadeni bir kerre pâ-mal-i nigah etsen
Ser-i kuyunda bir kemter türabım ya Resula'llah.

Der-i devlet-me'abından beni red etme sultanım
Garibim Hafız-ı hasret-me'âbım ya Resula'llah (Safayi 2005: 153).

Hüseyn Efendi (ö. 1012/1603) Kefe'de doğdu. "Mekke-i Mükerrerme'de sadr-nişin-i mesned-i hükümet olmuşlar idi. Bin on ikide Mekke-i Mükerrerme'de kadı iken rûh-ı pür-ferruhı tebdil-i câme eyledi" (Rıza 2009: 182).

İlmi Dede de (ö. 1020/1611) Mevleviliğe intisab etmeden ders-i âm ile şöhet-şiar iken Mısır Kahire'ye niyabetle gidib oradan Hacca gitmiş ve avdetinde Şam'da Mevleviliğe intisab etmiştir (Esrar Dede 2000: 347).

'İyşi "Mevaliden Mekke payesi olup bin altmış bir senesindē (Milâdî 1651) bezm-gah-ı bihişte 'işrete gitti" (Beliğ 1999: 285).

Muhlisi (ö. 1027/1618) İstanbul'dandır. "Bin yigirmi yedide Mekke-i Mükerrerme'de mücavir iken fevt oldu" (Rıza 2009: 206).

Nabi (ö. 1124/1712) Urfa'da doğdu. "hacc-ı Beytu'llâhi'l-harâm edip himmet-i âsafâne-i paşa-yı muhterem ve hüsn-i terbiye-i âsaf-ı mükerrerem birle pâdişâh-ı 'âlem-penâh Sultân Mehemed Han-ı Râbi' 'aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân hazretlerinden Mısır vâlisine hitâben bir hatt-ı şerif ihsân ve mazmûn-ı hatt-ı münifde mütercem-i mezkûre Refâh üzre hacc ettirmek murâd-ı hümâyûnumdur, hacc-ı mebrûruna sa'y-i meşkûrunuz bile bulunmak matlûbumdur. deyü ketb ü tahrîr buyurulmagla hacc-ı şerife varıp gelince hezâr ikrâm ve celb-i hâtırında kemâ-yenbagî ihtimâm olunarak hacc-ı şerif etmişlerdi. **Tuhfetü'l-Haremeyn** nâm te'lif-i cemîlleri ol esnâda reh-rev-i hacc-

ı Beytü'l-harâm iken sebk ü te'lîfi hizmetine kıyâm eylemişler idi” (Salim 2005: 630).

Naci Dede 1063/1653 yılında “hacc-ı şerîfe ‘azîmet eylemişti” (Salim 2005: 638).

İstanbul şair **Nakşi** “bin toksan senesi (Milâdî 1679) hudûdunda hacc-ı Beytü'llâhi'l-harâm ve ziyâret-i Ravza-i Mutahhare-i seyyidü'l-enâm ‘aleyhi efzalü's-salâti ve ekmelü's-selâm ile karîrû'l-'ayn-ı şevk u garâm olup ba'de kazâ'i'l-vatar yine maskat-ı re'sleri olan şehr-i defnetü'l-berekeye güzer edip” (Salim 2005:676).

Nâli (ö. 1085/1674): Nali'nin Hz. Peygamber'in yaşadığı kutsal topraklara hac fârizasını yerine getirmeye giden Müslümanlara yardımcı olmak için kaleme aldığı *Menasik-i Hac* isimli mesnevisi vardır. Aruzun “müfteilün müfteilün fâilün” kalıbıyla yazılan eser, 727 beyitten oluşmaktadır. Şair esere ayrı başlıklar altında, haccın farz olmasının sebepleri, hac ayları, haccın farzları, haccın vacipleri, umre, ihrama hangi zamanlarda girileceği, ihramın özellikleri, Beytullah'ın vasıfları, Cebel-i Ebi Kubeys, Sûku'l-leyl, mübarek kabirler, Arafat'a vakfeye durma, Cebel-i Arafat, Müzdelife, Mina, Medine ve Hz.Peygamber'in Ravzası, Mescid-i Kibleteyn gibi konular hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Yegâne nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde Ty 2191'de kayıtlıdır. İçerisinde Mekke-Medine civarındaki kutsal yerlere ait 17 minyatürün bulunduğu bu nüsha oldukça değerlidir (Şentürk ve Kartal 2007: 456)

Safayı tezkiresinden de bu eser hakkında bilgi alıyoruz. “*Menâsik-i Hacc* risalesini nazm edip bir eser-i celileye muvaffak olmuştur. Ol manzumenin hatimesinden bir iki beyt-i latif bu mahalle tahrir olundu.

Nazm

Naliya hazret-i Hak'dan budur ümmid-i reca
Eyleye dahil-i silk-i cülesa-yı Mekke.

Dem-i ahirinle devletle cenazem hareme
Zeyn-i tabutum ola zeyl-i kuba-yı Mekke (Salim 2005: 591).

Vehbi (ö. 1112/1700) Edirne'de doğdu. Hacca gitti, dönerken gemisi batıp boğuldu.

‘Âşıkân kuy-ı yare cem’ olsun
Hâcı hâcıyı Ka'bede bulsun

mefhumuyla arzu-yı tavaf-ı Beytu'llahü'l-haram ve ziyaret-i ravza-i Seyyidü'l-enam 'aleyhi efdalü't-tahiyye ve 's-selam tarafına 'azimet edip ba'de eda'il-hac suy-ı deryadan gelirken bin yüz on iki tarihinde keş-i vücudu lenger-endah-i gird-ab-ı beka olmuşdur" (Safayî 2005: 698).

Bu dönem şairlerinden Azizi (ö. 1068/1658), Baki (ö. 1090/1670), Fenni (ö. 1077/1666), Mahir (ö. 1022/1613), Selisi (ö. 1060/1650), Yüsri (d. 1077/1666) Mekke'de kadılık yapmışlardır (bkz.: İpekten vd.: 60,67,137,271,435,540).

HİCRÎ XII. YÜZYIL ŞAİRLERİ

Abdullah Ra'fet (ö. 1157/1744) Rami Paşa'nın oğludur. Hac dönüşü öldü. "...cânib-i Hicâz'a azîmet ve bade'l-avde Vâdi-i Fâtımâ nâm mevkide bin yüz elli yedi sâlinde dâr-ı bekâya rihlet eylemiştir" (Fatin 2009: 138).

Abdu'llah Vassaf Efendi "Mekke-i Mükerrerme payesiyle tahsil-i nam itmegin nail-i amal olmuşlar idi" (Ramiz 1994: 214).

Ünlü Osmanlı şairi, bilgini ve tarihçisi Selanikli **Ahmed Dede Münecimbaşı** (ö. 1113/1701) "bin doksan tokuz tarihinde Mısır-ı Kahire'ye hicret buyurup ve iki sene mikdarı ikametden sonra Haremeyn-i Muhteremeyn şerrefehümü'llahü tarafına azimet ve on iki sene Mekke-i Mükerrerme'de vaki' Mevlevihane-i ma'murede mesned-nişin-i meşihat olup bakıyye-i ömrlerin enva'-i ibadat ve isnak-ı ta'ate sarf buyurarak yüz on üç tarihinde sinni yetmiş mütecevizen ol makam-ı mübarekede ruh-ı pür-fütuhtarı rasad-gahı fenadan münsalik ve kutbu'l-burûc-ı felek-i bekâdan pertev-endâz-ı 'âlem-i a'lâ olmuşdur" (Esrar Dede 2000: 21-22). Aynı kişinin hac ziyaretine dair bilgilere ve bununla ilgili bir şiire dönemin diğer bir tezkiresinde de rastlıyoruz: "Utarid gibi ateş-i 'aşk-ı ziyaret-i Beyt-i Haram ve etribe-i kimya-eser-i Ravza-i Mutahhare-i Seyyidü'l-enam 'aleyhi efzalü's-salati ve's-selam tutiya-yı şevk u garam eylemek da'iyesiyle vaziden-i bad-ı cenubiden istifa-yı hazz-ı tam ve kible canibine meyl-i kible-nüma gibi meyl-i hayr-encam eyleyip:

Ka'be'dir mehbût-ı envar-ı Huda
Zadeha'llahu te'ala şerafa.

Ka'be'dir kible-i ümmid-i cihan
Mahv olur anda günah u 'ısyân.

Ka'be kim vasıta'dır magfirete
Ba'is-i mevhibedir merhamete.

Ka'be kim beyt-i kerem-sermeddir
Kible-i pür-şeref ü emceddir.

Eyledi didem-i pür-ab benim
Hasret-i ru'yet-i mizab benim.

Hahişim etmede dilde takdim
Reşk-i cennet olan etraf-ı Hatim.

Bi't-tabi' zemzeme olup mail
Döndü bir kumkuma-i zemzeme dil.

Guyiya haci-i mahrem gibi ben
Ten nez' eyledim alayışden.

Serde sevda-yı tavafı der-kar
Dilde dag-ı hacerü'l-esad var.

Varıp ol cada mücavir olsam
Feyzmend-i dem-i ahir olsam

diyerek arzu-yı tavaf-ı Beyt-i Haram ile ba-hezar vecd ü şevk-ı sema u garam ve hevayi Hicaz ile nar-ı mahabbetde tek ü taz ve ab u tab-ı zemzem-i şeraf-i nayab ie dü-dide-i hun-paşından sirişk-i hasret seyl-ab ve fikr-i hak-i 'itnak-i 'Arafat ile meşamm-ı arzusunu mu'attar ve Mina-yı sa'idde istişra-ı meta'-ı sürur ile evkatını hem-kadr-ı 'id-i ekber etmek tasavvuru ile kaşane-i kalbini pür-nur-ı behcet ü ikbal ve takbil-i bürde-i sevadü'l-a'zamı hayal ile sevda-yı pür-sudu şeb-i yelda gibi dur u dıraz-ı fikr-i visal olup ceres-i naka-i Leylives derununda kalbi lërzende-i keşmekeş-i arzu olarak Ka'be-i mükerrerme canibinde hicret ve ol şerefle şeref-yab buyurulması zuhûr-yâfte-i verâ-yı perde-i hikmet olmağın sefer-i deryâya bâdbân-güşâ-yı 'azîmet olan seffinelerin birine himmet edip şiddet-i sermâ rûzgârları güzerân etdikden sonra cânib-i Mısır'a hareket ve iki sene mikdarı anda meksden sonra semt-i cennet-simât Yesrib'e andan cânib-i pür-nûr Bathâ'ya revân olup... Resûl-i mükerrer Nebiyy-i muhterem (s) hazretlerinin ravzâ-i mutahhâresinde çârûb-ı müjgân-ı çeşm-i zarâ'ât ü hulûs ile hâk-rûbî-i dergâh-ı sa'âdet-destgâhların edâ edip hidmet-i firâşetleri ile mugtenem olduktan sonra... Mekke-i mükerrermede on iki sene 'ala tariki'l-mücavere karar etdikden sonra ol ravzâ-i tayyibede on üç tarihinde intikâl edip" (Salim 2005: 194-195).

Belîğ (ö. 1117/1705) İstanbul'da doğdu. "Mekke teşrifinde validî den mülâzım olup bin yüz on yedi'de tane-i ta'un ketan-ı vücudî fersude-i merg oldu (Belîğ 1999: 29).

Cudi (ö. 1112/1700) Rumeli'de doğdu. Bursa'da müderrisken işini bırakıp Mekke'ye gitti, orada öldü: "Terk-i tedris idüp Mekke'de mücavir iken bin yüz on iki senesinde nukud-ı 'ömri hace-i kala-yi mevte virüp" (Belîğ 1999: 61).

Esad Efendi (ö. 1166/1752) İstanbul'da doğdu. "Bin yüz kırk altı (Milâdî 1733-1734) sâlı Medîne-i Münevvere dâmet bi'l-envâr rütbe-i celflesiyle necm-i ümîdî mütelâfî ve bin yüz kırk yedi (Milâdî 1734-1735) Muharreminde bâ-pâyey-i İstanbul Mekke-i Mükerrerme dâmet bi't-tavâf-ı Mükerrerme Hükûmetiyle mümtâz ve hacc ziyâretiyle mükteseb-i feyz-i Hicâz" olmuştur (Bağçe 32).

İstanbullu Hicrî XII. yüzyıl şairi **Fasihi** "gâh cânib-i Mısır'a sefer ve gâh kalb-i ihlâs-ı meşhûnunun evsâh-ı enderûnun mâ'-i zemzemle şüst ü şû edip tathîr etmek için Beytu'llâhi'l-harâm'a güzer edip tûtfiveş halâvetü'l-cân ile meşhûr-ı âfâk ve murg-i dil-i bâlâ-pervâzı hamâme-i harem-i 'aşk u iştiyâk olup nâmı zümre-i fusahâda yâd ve ilâ yevmi't-tenâdd ismi zât-ı seyâhat-güzârı gibi devr-i arâzî vü bilâd eyleyen bedîhe-gûy hoş-güftârlardan ve nâzik-güftâr olan zât-ı pâk-etvârlardandır" (Salim 2005: 561).

Hatem (?-1171/1757)"şeref-i hacc-ı şerife na'il olmalarıyla bir eyyam Mekke-i Mükerrermede mücaveretlerinde kibar-ı Nakş-bendiyyeden vasıl-ı esrar-ı samedani Yek-dest Şeyh Ahmed Mekki Cüryani hazretlerine iradet ile ahz-i nisbet idüp" (Ramiz 1994: 87).

Hıfzı İstanbul'da doğdu. "Ba'de'l-hacc bin yüz yetmiş üçde (Milâdî 1759-1760) vefât edip Ebî Eyyûb Ensârî radiya'llâhu te'âlâ 'aḥḥ türbesi kurbine defn olunan türbe-i müşârün-ileyhde zîver-i hücre-i ziyâret ve tekrîm olan resm-i kadem-i Nebiyy-i Ekrem salla'llâhu te'âlâ 'aleyhi ve selleme nâzım-ı târîh-i latîf Mehmed bin Süleymân Efendidir" (Esad 2001:115).

Mahvi Gerede doğdu. Birçok zaviyede şeyhlik yaptı. "Süleymâniyye Câmî'i şeyhi iken ârzû-yı hacc-ı şerîfle beytinden hurûc edip.... bin yüz yigirmi yedi (Milâdî 1715) Receb-i şerîfnde cânib-i Mekke-i mükerrerremeye 'azîmet ve taraf-ı devletden izn ile hacc-ı şerife fâyiz-i ruhsat olup Şâm-ı cennet-meşâmma vusûllerinde sene-i merkûme Ramazânının yigirmi ikinci günü bu 'âlem-i fânîden göçüp rihlet ve ol makâm-ı mübârekde Sâlihiyye-nâm mahalde şeyh-i ekber misk-i ezfer Muhyi'd-dîni'l-'arabî rahmetu'llâhi 'aleyhin türbe-i şerîfelerinde defn olundular (Salim 2005: 617).

Nazima Buharalıdır. “Mekke-i mükerreremeye gidip hacc” eylemiştir (Salim 2005: 672)

Nesib (ö. 1126/1714) Konya’da doğdu. “Âsitâne-i Mevlânâ’da Bûstân Efendi’nin kârî-i Mesnevî-i şerîfleri olup şeyh-i merkûmla yüz altı târihinde tarîk-ı hacc-ı şerîfde refâkat ve ba’de edâ’i’n-nüsk yine medîne-i Konya’ya gelip” (Salim 2005: 664).

Ni’met Efendi (ö. 1186/1772) İstanbul’da doğdu. Kahire ve Mekke mevleviyetlerinde bulunmuştur: “biraz vakt mürûrunda Mekke-i mükerreme mevleviyetine nâiliyetle vâsıl-ı ser-menzil-i merâm ve bi’l-âhire Dârü’l-hilâfeti’l-âliye kâdılığı pâyesini ihrâz eyleyerek be-kâm olmuş” (Fatin 2009: 414).

Refdi Kerimzade Mekke’de kadı olarak vefat etmiştir (Ramiz 1994: 134).

Safhi Edirne’de doğdu. Mekke’de mücavir olarak kaldı: “Âhir-i ‘ömründe Mekke-i mükerreremenin mücâvereti şerefiyle müteşerriif olup Cidde kitâbeti ile ziyâret-i Beytü’l-harâm ve birkaç müddet ol buk’a-i cennet-etribede ârâm ettikten sonra şeyhü’l-haremlîk ile ser-firâz olmuşlardı” (Salim 2005: 465).

Selim Giray Han (ö. 1116/1704) Kırım hanlarından Remzi Bahadır Han’ın oğludur. “Hacc-ı şerîfe Devlet-i ‘Aliyyeden me’zûn olup deryâdan Mekke-i mükerreremeye ‘azîmet edip... yüz on Şa’bânında (1699 Şubat) yine izn ile hacc-ı şerîfe ‘azîmet ve hanlıktan ferâgat eyleyip” (Salim 2005: 404).

Selim Kavsarazade (ö. 1138/1725) “Mekke-i Mükerreme payesiyle tevkir ü ihtiram olunmuşlar iken bin yüz otuz sekiz hududunda beyt-i cinana hıram itmişlerdür” (Ramiz 1994: 163).

Senayi Kütahya’lıdır. O, “edâ-yı nüsk-i hacdan sonra Mekke-i Mükerremede bin yüz kırk beşde (Milâdî 1732-1733) mazhar-ı tavâf-ı Ka’be-i visâl ve ‘âlem-i kudse sâ’ir-i matiyeye irtihâl olan Kütahyevî Ahmed Efendidir” (Esad 2001: 99).

Şeyh Abdülkerîm Müfid Efendi (ö. 1139/1727) Bursalıdır. Hac dönüşünde öldü: “Bin yüz otuz tokuz senesinde tarik-i hacda, ‘avdetde vefat eyledi” (Beliğ 1999: 387; Fatin 2009: 381).

Ramiz tezkiresinde şairlerden Bahir’in, Piri Efendi’nin, Tevfik Efendi’nin Mekke’ye gittiğini yazıyor. Ama ne sebeble gitdiklerini göstermiyor.

Arif, Şeyhi, Sâhib Efendi, Mirzazâde Sâlim Efendi, Taki Rüşdi, Reşid Feyzizade, Reşid, Refi’ Efendi, Sahib Efendi Pirizade, Ziya’i, Zarîf, Asım Efendi Çelebizade, Atif Efendi, Abdî Altunzade, Kami, Nafiz Efendi, Hasib, Hâmid Mekke kadısı görevinde bulunmuşlar (Bkz. İpekten vd. 1988).

Tevfik isimli diğer bir şair ise 1192/1778 senesinde Mekke mevleviyeyinde bulunmuştur.

HİCRÎ XIII. YÜZYIL ŞAİRLERİ

Hasan Bey (?-1257/1841) Hicrî 1242 / Milâdî 1827 târihinde ifâ-yı ferâiz-i hacc-ı şerîf eylemek üzere cânib-i Hicâz-ı mağfiretirâza azîmet ve bade'l-hac Dersâdet'e avdet eyleyüp iki yüz elli yedi senesi üşr-i muharreminde işbu mâtemgâh-ı fenâdan nüzhet-fezâ-yı ukbâya nakl u rihlet eylemiştir" (Fatin : 100).

Hasan Nazîf Efendi "bin iki yüz kırk altı senesi (Milâdî 1831) cânib-i Hicâz-ı mağfiret-trâza azîmet ve edâ-yı farîza-i hacc-ı şerîf ile vatan-ı aslîsi cânibine avdet idüp" (Fatin : 412).

İbrâhim Necâtî Efendi "iki defa cânib-i Hicâz'a azîmet ve edâ-yı hacc-ı şerîf ile Dersâdet'e avdet eyleyüp ile'l-an hân-kah-ı mezkûrda seccâde-pîrâ-yı meşîhatdır" (Fatin: 397).

Keçecizâde Mehmed İzzet Efendi (ö. 1245/1829) "bin iki yüz kırk bir (Milâdî 1825-1826) senesi Mekke-i mükerrerme mevleviyyetine" tayin edildi (Fatin: 302).

Mehmed Refî' (d. 1172/1758) Efendi "iki yüz otuz bir senesi Mekke-i mükerrerme mevleviyyetine nâil" oldu (Fatin : 191).

Nihâd Beg Şerîf Pâşâzâde (d. 1210/1795-1796) "Bir vakt mürûrunda Mekke-i mükerrermeye azîmetle bir kaç sene müddet peygûle-güzîn-i mücâveret olduktan sonra Kâhire-i mezbûreye avdet ve bir müddet ikâmet ile iki yüz altmış (Milâdî 1844) senesi Dersâdet'e muvâsalat eyleyüp" (Fatin : 423).

Tahsin Bey Hicrî 1239 (Milâdî 1824) yılında Hicaz'a gitmiştir. "Mekke-i mükerrermede ikamet-saz-ı keramet olan tarikat-ı aliyye-i Nakşibendiye meşayihinden Şeyh Mehmed Can Efendi merhumdan ahz-ı yed-i inâbetle ifay-ı farîza-i hacc-ı şerîf eylemiştir" (Fatin : 76).

Vâsîfzâde Abdullah Lebîb Efendi "bin iki yüz elli üç (Milâdî 1837) senesi mevleviyyetle Mekke-i mükerrermeye azîmet ve hitâm-ı müddet-i örfiyye itmeksizin Tâif nâm mahalde irtihâl-ı dâr-ı âhîret eylemiştir" (Fatin : 362).

Hicri XIII. yüzyıl Osmanlı şairlerinden İsmet (1164-1222/1750-1807) Mekke'de kadı olmuştur. Arabzâde Sadullah Efendi 1235/1819-20, Lebîb 1253/1837-38 yılında, Mehmed Sıddık ise 1270/1853-54 yılında Mekke mevleviyetinde görev yapmışlar.

Hicrî XII. (Milâdî XIX.) yüzyıl Azerbaycan şairi **Seyyid Azim Şirvani** tezkiresinde Osmanlı şairi **Nisari'nin** onunla birlikte Mekke'ye gittiğini yazıyor: "Mekke-i Mu'azzâma'dan hîn-i mürâca'atımda ki İsmâ'il Paşa keşfisinde Cidde ile Süveyş mâ-beyninde tayy-ı menâzil edirdik. O cenâbın

devlet-i didârî bu hakîre hâsıl oldu kim o cenâb Mekke-i Mu'azzama tavâfindan vatan-ı me'lûflarına mürâca'at edirdilerdi. O cenâb Hazret-i Mevlânâ Mollâ-yı Rûm'un şehr-i Konya'da mezâr-ı kesîrû'lenvârlarının mücâvirlerinden olduğu ma'lûmum oldukda fırsatı ganîmet bilib 'azmimi cezm etdim ki bir nice ma'nâsı mübhem olan Hazret-i Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden ondan su'âl etdim. Evvel bu ferdin ma'nâsın su'âl etdim.

Mesnevî

İhtilâm-ı enbiyâ ez-pes buved
Her ki ez-şeytân gürized kus buved

O cenâb buyurdular ki bizler ki o büzürgvârın Mesnevî'sini Kur'ân-ı sâni bilirik ve cümle-i eş'ârı subh u şâm belki 'ale'd-devâm evrâdımızdır, her giz bizler hemân ferde olan "enbiyâ" lafzını "enbiyâ" 'avazında ohumarık, hemîşe "bâ"yı "nûn"dan mukaddem ohuruk, bu ma'nâ ile ki sâhib-i ebnâların ihtilâmı dalîden olur. Bele olan sûretde ma'nâ-yı ferd-i Mesnevî müşahhasdır. Hakikat hakîr öz su'âlimden hacî oldum sâ'ir efrâdlar ki meselâ,

Kûr u kûrâne me-rev der-Kerbelâ
Tâ-ne-üffî çün Hüseyin-ender-belâ

su'âl edecektim, hacâletden dehen-güşâ olmadım. Nefs-i nâ-kâmil rızâ vermedi ki bu kadar nâ dânlıkım bürûze gelsin. Ve ondan 'ilâve keştî-i âteşimizin bir 'uzvı hemân Bahr-i Ahmer'de şikest olub. Ta'mîrine binâ'en sâ'ir huccâcdan te'hîre düşdük. Hemân keştî-i şikestede sâhil kenârına âheste âheste gelirken dil-teng olurdum. O cenâb, hakîrin tesellî-i hâtırı için hemîn ferdi inşâ buyurdular ki teberrûken hemîn tezkireye sebt oldu.

Nazm

İrişür menzil-i maksûdına âheste giden
Tîz-reftâr olanın pâyma dâmen dolaşur

(Şirvani 1974: 299; Bayram 2005: II, 74).

Seyyid Azim Şirvani tezkiresinde Şirvan şairlerinden **Hacı Necef Bey**'in 1279/1863 yılında yaptığı Hac seferine ve bu sefer öncesi İstanbul'da Ömer

Paşa'ya yazdığı uzun bir kasideye yer verilmiştir (Şirvani 1974: 79; Bayram 2005: I, 128).

Adı geçen tezkirede Tebriz şairlerinden **Raci**'nin de 1292/1875 yılında gerçekleştirdiği Hac yolculuğu anlatılmıştır: “Râcî: İsm-i şerîfleri Ebu'l-Hasan, 'alâka-bend bir civândır hîred-mend. Tevellüd-i şerîfleri sene fi 1250 dârü's-saltana-i Tebriz'de 'asr-ı Muhammed Şâh Kacar'da vâki' olub el-ân eş'âr-ı şûr-engizleri elsine ve efvâhda mezkûrdur ve şîrîn-kelâmlıkda meşhûr. O büzürgvâr Kerbelâ-yı Mu'allâ'ya müşerref olmuştur. Târîh-i hicret 1292'nci ilin evâhirinde şeh-zâde-i a'zam Ferhâd Mirzâ, Beytu'llâh-i Haram'a 'âzim olan ili Mekke-i Mu'azzâm'a müşerref olmuşdu. İtmâm-ı a'mâlden sonra Cenâb Ferhâd Mirzâ tâbi'leri ile Cidde yolundan vapur ile İslambul yolundan mürâca'at ederler. Ammâ Cenâb Hâcî Ebu'l-Hasan Cidde'den râkibü's-sefine olub Hindistan yolundan 'âzim-i maksad olmuş iken hemân deryâda o il ol sefine gark olur ve çoh tüccâr ve zevvârlar ol sefinede gark olurlar. Ve cenâb Râcî hemen ol deryâda gark olmuştur”. Seyyid Azim tezkiresinin diğer bir yerinde de Raci konusuna temas etmiştir: “Ve bu Hâcî Ebu'l-Hasan Tebrîzî bir civândır dil-pesend ü san'at-ı 'alâkabend. 1293 hicrî ilde menâsik-i hacdan fârig olub Cidde'den râkib-i sefine-i âteşî olub deryâ-yı şebden revâne-i 'atebât-ı 'âliyât iken telâtum-ı tûfândan sefineleri şikest olub ol gevher-i kulzüm-i edeb ve ol âfitâb-ı burc-ı haseb deryâ-yı şebde ehîbbâları ile gark oldular. Ve hemân il o cenâbın eş'âr-ı Fârisî ve Türkî ve mersiyelerin ehîbbâları teberrûken tab'-hâne-i Tebriz'de matbû' edibler” (Şirvani 1974: 181; Bayram: 2005: I, 241).

Şirvani tezkiresinde bazı şairlerin isimlerine eklenen Hacı unvanından onların Hacc'a gittikleri belli oluyor (mesela, Rüsva mahlaşlı Hacı Muhammed Hüseyin vs.).

SONUÇ

Böylece, bu makalemizde XV. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar Türkçe yazılmış olan 20'ye kadar tezkireden Hac yolculuğuna çıkmış, hâcî olmuş, bir süre Mekke'de yaşamış ve çalışmış yaklaşık 140'a kadar şair hakkında bilgiler derleyerek sunduk. İsimleri önemli tezkirelerde yer aldığı için bunların çoğunun sıradan şairler değil de, tanınan ve üstad sayılan şairler olduğunu söylemek mümkün. Bu bilgiler tarih boyunca şairlerimizin Hac ziyaretine ne kadar büyük önem verdiklerini ve dinî farzaların yerine getirilmesine ne kadar özen gösterdiklerini sergiliyor. Tezkireciler Hac ziyaretini övmüş, şairlerin bu yolculuk zamanı yaşadıkları bazı ilginç olaylara

ve bu ziyaretle ilgili şiirlerine yer vermişler. Gelecekte Türk tezkireciliğinde Hac konusuna ilişkin daha kapsamlı araştırmaların yürütülmesinin de mümkün olabileğini burada belirtmek isteriz.

KAYNAKÇA

- AHDİ (2005): **Gülşen-i Şu'arâsı (inceleme-tenkitli metin)**, hazırlayan Süleyman Solmaz, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
- AŞIK ÇELEBİ (1994): **Meşâ'irü's-Şu'arâ (inceleme-tenkitli metin)**, hazırlayan Filiz Kılıç, Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi.
- BAYRAM, Ömer (2005): **Seyyid Azim Şirvani, Tezkiretü's-Şu'ara**. I-II ciltler, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı.
- BELİĞ, İsmail (1999): **Nuhbetü'l-Âsâr li-zeyli Zübdeti'l-Eş'âr**, hazırlayan Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
- BEYÂNÎ, (2008): **Tezkiretü's-Şu'arâ**, hazırlayan, Aysun Sungurhan-Eyduran, I-II ciltler, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı.
- CAFERİYAN, Resul (1374): **Sefer-name-i manzum-ı hacc-ı Banu-yi Esfehani ez doure-i Safevi** (nime-i nehest-i garn-ı devazdeh-i hicri), Tahran, Neşr-i Meş'ar.
- ÇAPAN, Pervin (1993): **18. YY tezkirelerinde edebiyat araştırma ve tenkidi**, Basılmamış Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Erzurum.
- ÇINARCI, Nuri (2007): **Şeyhülislam Arif Hikmet Beyin Tezkiretü's-Şu'arâ'sı ve transkripsiyonlu metni**, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DOĞAN, Esra (1389): **Tarih-i Hac-güzari-yi İraniyan**, Tahran, Neşr-i Meş'ar.
- ESAD, Mehmed Efendi (2001): **Bağçe-i Safâ-Enduz**, hazırlayan Rıza Oğraş, Burdur.
- ESRAR DEDE (2000): **Tezkire-i şu'arâ-yi Mevleviye**, hazırlayan İlhan Genç, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
- FATİN, Davut: **Hatimetü'l-Eş'âr** (haz. Ö.Çiftçi), Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı, e-kıtap.
- HAMMER, Joseph von (1991): **Osmanlı Tarihi**, I. c. (çeviren: Mehmet Ata), İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk vd. (1988): **Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İSEN, Mustafa (2010): **Tezkireden biyografiye**, İstanbul, Kapı yayınları.
- KILIÇ, Filiz (1998): **XVII. Yüzyıl yezkirelerinde şair ve eser üzerine değerlendirmeler**. Ankara, Akçağ.
- KINALIZADE, Hasan Çelebi (2009): **Tezkiretü's-Şu'arâ (tenkitli metin)**, Hazırlayan: Aysun Sungurhan-Eyduran, I-II. ciltler, Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KUTKAŞINLI, İsmail Bey (2005). **Eserleri**, Hazırlayan: A.Tahirzade. Bakü, Lider Neşriyatı.
- LÂRÎ, Muhyî (1373): **Mesnevi-yi Fütuhü'l-Harameyn** (tevsif-i asra-ı Mekke ve Medine ve felsefe-i menasik-i Hacc der Fütuhü'l-Harameyn), be kuşîş-i Resul Caferiyan, Gum, Enteşarat-i Ensariyan.
- LATİFİ (2000): **Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ**, hazırlayan Rıdvan Canım, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.

- MUSALI, Vüsale (2007): **XV-XVII. asır Türk Tezkireciliği**, Bakü, Elyazmalar Enstitüsü Yayınları.
- NEVAYÎ, Ali Şir (2001): **Mecalisün-nefayis**, yayımlayan Kemal Eraslan. I-II. ciltler, Ankara, Türk Dil Kurumu.
- PALA, İskender (2007): **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları.
- RÂMİZ (1994): **Âdâb-ı Zurafâ**, hazırlayan Sadık Erdem, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
- RIZA (2009): **Rıza tezkiresi** (inceleme-metin), hazırlayan Gencay Zavotçu, İstanbul, Sahhaflar Kitap Sarayı.
- SAFAYÎ, Mustafa Efendi (2005): **Tezkire-i Safâyî**, hazırlayan Pervin Çapan, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
- SÂLİM Efendi (2005): **Tezkiretü'ş-Şu'arâ**, hazırlayan Adnan İnce, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
- SEHÎ Bey (1980): **Heşt Bihîşt**, hazırlayan Mustafa İsen, İstanbul, Tercüman Yayınları.
- SİBGATULİNA, Elfine (2009): Tatarca Hacınamelerdeki İstanbul, **"I. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyumu Bildirileri"** (3-5 Nisan 2008, Beykent Üniversitesi), İstanbul, Beşir Kitabevi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla ve KARTAL, Ahmet (2007): **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Dergah Yayınları.
- ŞİRVANÎ, Seyyid Azim (1974): **Eserleri, III. cilt (Tezkire)**, Hazırlayanlar: Süleyman Rüstemov, Ali Fehmi ve Ebülfazl Hüseyini. Bakü, Elm neşriyatı.